

Ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec
Zakład Historii Nowożytnej i Dziejów Kościoła
Instytut Historii
Kolegium nauk Humanistycznych
Uniwersytet Rzeszowski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Marcina Kościelniaka pt. *Organizacja i ustroj diecezji częstochowskiej w latach 1964-1984*, napisanej pod kierunkiem ks. dr hab. Pawła Wolnickiego, prof. UJD w Instytucie Historii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2021, ss. 311.

Rozpoczynając recenzję pracy doktorskiej mgr. Marcina Kościelniaka, chce najpierw podziękować Wysokiej Radzie Wydziału Humanistycznego i Instytutu Historii na tymże Wydziale Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie za powołanie mnie na recenzenta tejże dysertacji.

Diecezja częstochowska została utworzona 28 X 1925 r. Jej pierwszym ordynariuszem, mianowanym przez papieża Piusa XI, był bp Teodor Kubina z Katowic, który urząd biskupi objął 2 II 1926 r. a drugim biskupem częstochowskim został ks. prof. dr hab. Zdzisław Goliński, który rządy w diecezji częstochowskiej objął w połowie 1951 r., a więc w okresie nasilonego stalinowskiego terroru w Polsce i przeprowadził Kościół częstochowski przez ten trudny okres nasilonej ateizacji, aż niemal do połowy lat 60-tych XX w. Trzecim pasterzem tejże diecezji został przedstawiciel częstochowskiego prezbiterium ks. prof. dr hab. Stefan Bareła. Jego to pontyfikatowi swą rozprawę doktorską poświęcił mgr M. Kościelniak, jako że ten „pontyfikat nie został do tej pory analitycznie opracowany. Zatem praca ta, jest próbą zadośćuczynienia temu zaniedbaniu w historiografii częstochowskiego kościoła partykularnego”. Okres rządów w diecezji częstochowskiej bp. Bareły przypada na bardzo szczególny okres w dziejach Kościoła w Polsce – recepcja uchwał II Soboru Watykańskiego, lata państwowej laicyzacji narodu polskiego przez władze komunistyczne pod rządami W. Gomułki i E. Gierka, wybór papieża Jana Pawła II i jego pierwsze pielgrzymki do Ojczyzny, zryw solidarnościowy, stan wojenny i restauracja systemu totalitarnego w postaci „socjalizmu z ludzka twarzą”.

1. Cel pracy

Cel pracy jaki wskazał Autor to „przedstawienie stopnia zaawansowania procesu organizacyjno-ustrojowego mającego miejsce w diecezji częstochowskiej w latach 1964-1984”. Stawiając sobie taki cel Autor poczynił założenie, że kluczowy wpływ na badany przez niego wycinek dziejów diecezji częstochowskiej miał stopień recepcji dziedzictwa *Vaticanum II* w lokalnym prawodawstwie kościelnym i poczynaniach pasterskich bp. S. Bareły oraz rzeczywistość społeczno-polityczna, w której funkcjonował ówczesny Kościół częstochowski i wreszcie kwestie organizacyjno-ustrojowe diecezji – sposób sprawowania władzy pasterskiej przez jej ordynariusza i jego własne podejście do kształtowania ustroju tegoż Kościoła lokalnego. By wywiązać się z postawionego sobie zadania – zrealizowanie celu oraz zweryfikowanie apriorycznych hipotez Doktorant postawił sobie szereg pytań badawczych.

2. Temat badawczy i ramy czasowe pracy

Tytuł rozprawy brzmi: *Organizacja i ustroj diecezji częstochowskiej w latach 1964-1984*, a jej ramy czasowe, zawarte w temacie obejmują blisko dwudziestoletni okresie posługi pasterskiej bp S. Bareły. Zarówno tytuł jak i badana przestrzeń czasowa są poprawne jak i jasno sprecyzowane. Przestrzeń geograficzna tematu badawczego są również jasno i poprawnie określone. Są nimi granice ówczesnej diecezji częstochowskiej. Szczegółowym przedmiotem badawczym jest ustroj i organizacja tejże diecezji.

3. Struktura pracy

Praca ta składa się z sześciu rozdziałów, stanowiących według Autora „syntezę odrębnego problemu dotyczącego procesu organizacyjno-ustrojowego Kościoła częstochowskiego. Każdy rozdział poprzedza wstęp zawierający główny problem badawczy a kończy podsumowanie i wprowadzenie do kolejnego, czyniąc niniejszą pracę, zgodnie z wymogami metodologicznymi publikacja komplementarną. Praca ta składa się z sześciu rozdziałów, z których każdy stanowi syntezę odrębnego problemu dotyczącego procesu organizacyjno-ustrojowego Kościoła częstochowskiego. Treść właściwą poprzedza wstęp zawierający główny problem badawczy. Rozdział pierwszy wprowadza czytelnika w indywidualność przeszłości diecezji dokonując jej charakterystyki i opisu zróżnicowania terytorialnego. Drugi rozdział ukazuje strukturę hierarchiczną częstochowskiego Kościoła partykularnego, omawia powszechne i partykularne źródła władzy biskupiej, zawiera rys biograficzny bp. S. Bareły i ukazuje jego pasterskie poczynania. Końcowa część rozdziału poświęcona została działalności i zakresowi uprawnień biskupów pomocniczych. W trzecim rozdziale Autor dokonuje charakterystyki kurii diecezjalnej wyjaśnia pojęcie tej nazwy Przedstawił tu również Sąd Biskupi, zasady jego funkcjonowania i przybliżył zakres władzy sądowniczej trybunału diecezjalnego. Rozdział czwarty pracy poświęcony został funkcjonowaniu w diecezji organów kolegialnych w oparciu o przepisy prawa kościelnego dotyczących powoływania i działalności tego typu kolegów. Rozdział ten dotyczy także działalności organów odpowiadających za doradzanie biskupowi częstochowskiemu w konkretnych płaszczyznach funkcjonowania diecezji częstochowskiej. Rozdział piąty omawia funkcjonowanie instytucji naukowo-dydaktycznych i społecznych diecezji częstochowskiej: Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Częstochowskiej w Krakowie, Niższe Seminarium Duchowne Diecezji Częstochowskiej oraz instytucje zbliżone w swej działalności do szkół wyższych. Ukazano tu także procesy formacji intelektualnej duchowieństwa i wiernych i omówiono znaczenie „Tygodnika Katolickiego Niedziela” – religijno-społecznego periodyku będącego istotnym narzędziem ewangelizacji w polskim Kościele katolickim. Rozdział koncentruje się na rozwoju terytorialnym diecezji częstochowskiej, przeobrażeń, zachodzącej w sieci dekanalnej i ponad dekanalnej, sieci parafialnej oraz budownictwa sakralnego. Wskazano na wzajemne zależności diecezjalnych struktur terenowych i warunkujące te zmiany czynniki zewnętrzne. Podsumowaniem pracy jest zakończenie zawierające odpowiedź na ile udało się zrealizować założenia metodologiczne i poznawcze, problemowe, omówienie trudności mających miejsce podczas badań związanych z przygotowaniem tej rozprawy, a także postulaty badawcze sformułowane na bazie przeprowadzonych badań naukowych. Istotna część pracy stanowi dołączona na końcu bibliografia.

3. Merytoryczna ocena pracy

Recenzowana rozprawa doktorska jest monografią ukazującą dzieje Kościoła częstochowskiego – w aspekcie ustrojowo-prawnym – w okresie kierowania tą że diecezją przez bp. S. Barełę. Dotychczasowe prace dotyczące Kościoła częstochowskiego koncentrowały się wokół pontyfikatów wcześniejszych biskupów częstochowskich. Wydane w 1975 r. dzieło zbiorowe z okazji 50-lecia utworzenia diecezji częstochowskiej tylko częściowo obejmowało lata biskupiej posługi bp. S. Bareły. Także wydana w 2009 r. praca poświęcona dziejom (archi)diecezji częstochowskiej zawiera wiele, ale jedynie wzmianek dotyczących rządów poprzedników abp. Stanisława Nowaka. Podobnie rzecz ma się z wydaną w 2010 r. z okazji jubileuszu 100-lecia urodzin bp. Zdzisława Golińskiego pracą skupiającą się na jego pontyfikacie. Monografia upamiętniająca osobę bp. S. Bareły opublikowana już po jego śmierci nie stanowi ujęcia z pewnej perspektywy czasowej. Trudne relacje bp. Bareły z władzami państwowymi omawiają prace w pracach ks. Mariana Mikołajczyka, ks. Mariusza Trąby, Łucji Marek, Andrzeja Sznajdera i ks. Władysława Właźlaka. Publikacja ks. Norberta Pikuly dotyczy nauczania wiary i katechizacji dzieci i młodzieży za pontyfikatu bp. S. Bareły. Piotr Rutkowski omówił obecność bp Stefana Bareły na Vaticanum II. Nawiedzenie obrazu Matki Bożej w diecezji częstochowskiej mające miejsce w latach 1979-1980 zostało zaprezentowane w publikacji ks. Stanisława Gębki. Żadna z tych, jak i innych bardziej ogólnych w odniesieniu do Kościoła częstochowskiego,

publikacji nie stanowi monografii diecezji częstochowskiej w okresie rządów bp. S. Bareły stanowią jedynie przyczynek do podjętego w niniejszej rozprawie problemu badawczego. Zważywszy długi okres rządów bp. Bareły, jego aktywność pastoralną, prawodawczą i społeczną w kierowanej przezeń diecezji a także zaangażowanie w kluczowe problemy ówczesnego Kościoła powszechnego i Kościoła w Polsce, należy przyznać słuszność Doktorantowi, iż podjęty problem badawczy jak najbardziej spełnia kryteria naukowości i wprowadza do historiografii nowe ustalenia faktograficzne.

Doktorant zastosował w procesie badawczo-redakcyjnym metody znane powszechnie i stosowane w warsztacie historyka, a mianowicie: metodę problemową, która znalazła swe zastosowanie w odniesieniu do ukazania etapów rozwoju diecezji częstochowskiej za czasów bp. S. Bareły, metodę indukcyjną umożliwiającą przedstawienie mechanizmów zmian zachodzących w Kościele częstochowskim w badanym okresie, metodę porównawczą umożliwiającą ukazanie procesów przeobrażeń, w zakresie funkcjonowaniu urzędów i instytucji kościelnych, tworzenia nowych kolegialnych ciał doradczych, metodę prawno-historyczną konieczną z racji odwoływania się do aktów prawa kościelnego i świeckiego.

Najmocniejszą stroną merytoryczną recenzowanej pracy jest jej podstawa źródłowa wprowadzająca do obiegu historiograficznego nieznane lub naukowo nie wykorzystane materiały archiwalne oraz teksty o charakterze źródłowych dla powyższego problemu badawczego. Podstawę materiałów źródłowych stanowią głównie zasoby z archiwów kościelnych (Archiwum Kurii Metropolitarnej w Częstochowie, Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. Walentego Patykiewicza, Archiwum Kapituły Bazyliki katedralnej w Częstochowie) i państwowych (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Instytutu Pamięci Narodowej w Częstochowie). Wykorzystano nadto zbiory przepisów prawa kościelnego (Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r., prawodawstwo Vaticanum II i akta prawodawstwa posoborowego, Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r., akta dwóch synodów częstochowskich, akty prawne i administracyjne bp. S. Bareły) oraz świeckiego, materiały zamieszczone w publikatorach kurii diecezjalnej w Częstochowie, schematyzmy diecezjalne a także artykuły prasowe z okresu objętego projektem badawczym i pamiętniki.

Dzięki tak szerokiej bazie źródłowej jak i wykorzystaniu obszernej literatury przedmiotu i literatury pomocniczej Autor w pełni zrealizował cel badawczy, jaki sobie postawił przystępując do realizacji projektu badawczego i odpowiedział wyczerpująco na postawione pytania badawcze. Doktoranta wykazał, że bp S. Bareła przeprowadził gruntowną reformę struktur administracyjnych diecezji wyodrębniając regiony duszpasterskie uwzględniające różnorodność terytorialną Kościoła częstochowskiego. Swoją program duszpastersko-administracyjny biskup zdołał zrealizować mimo, lub z uwzględnieniem, niesprzyjających zewnętrznych warunków polityczno-ideologicznych. Jako ojciec soborowy i ordynariusz epoki soborowej dokonywał wdrażanie postanowień Vaticanum II na gruncie swego Kościoła partykularnego z uwzględnieniem prymasowskiej wizji duchowej roli Jasnej Góry. Dla zintegrowania w dziele recepcji postanowień soborowych duchowieństwa lokalnego zainicjował przeniesienie seminarium diecezjalnego z Krakowa do Częstochowy. W ten sposób dążył do wzrostu znaczenia i zintegrowania w Kościele częstochowskim troski o powołania kapłańskie oraz permanentną formację duchowo-intelektualnej kapłanów, osób życia konsekrowanego oraz laikatu. W propagowaniu idei soborowych stosował metodę bezpośredniego zwracania się do swego duchowieństwa i wiernych w listach pasterskich, homiliach i innych wystąpieniach. Dostrzegał potrzebę zinstytucjonalizowanej i merytorycznej formy kształtowania duchowieństwa i ludu Bożego w duchu soborowym i w tym celu powołał do życia Instytut Teologiczny oraz inne instytucje naukowo-wychowawcze. W dzieło realizacji swej wizji kształtowania posoborowego kościoła lokalnego Bareła wprzęgnął także diecezjalne instytucje społeczne, organy kolegialne wspomagające go w jego dziele pasterskim, osoby świeckie którym powierzał stanowiska wychowawczo-edukacyjne i angażował w prace zespołu redakcyjnego „Tygodnika Katolickiego

Niedziela”, które było szczególnie ważną formą apostołatu nie tylko na niwie diecezjalnej ale także ogólnopolskiej.

Podczas swej posługi dokonał reformy istniejących oraz powoływał do istnienia nowe urzędy i instytucje diecezjalne zgodnie z potrzebami diecezji, wskazaniem Vaticanum II i zgodnymi z posoborowym prawodawstwem kościelnym. Pod jego kierunkiem kuria diecezjalna będąca urzędem typowo administracyjnym wymiarem zyskała wymiar pastoralny.

4. Formalna strona dysertacji

Pod względem formalnym praca napisana jest poprawnie. Fabuła jest interesująca, styl poprawny. Autor starał się unikać powtórzeń terminologicznych i stosował dość skutecznie inne słowa bliskoznaczne. Pewne niedociągnięcia, mam nadzieję, że nie zaniedbana korektorskie dotyczą stosowania małych liter w tytułaturze nazw własnych instytucji w tym instytucji jaka jest Kościół.

Przypisy są stosowane poprawnie i czytelnie. To samo należy odnieść do poprawności zapisu bibliograficznego, z tym jednak zastrzeżeniem, że wykaz bibliografii jest zbyt szczegółowy – można było ograniczyć się do wymienienia zespołów bez podawania nazw wszystkich wykorzystanych akt. Także podział źródeł drukowanych jest zbyt drobiazgowy. Katalog wykorzystanej literatury jest poprawny i bardzo bogaty.

5. Uwagi krytyczne

Recenzowana dysertacja jest monografia z zakresu ustroju i organizacji Kościoła, w tym wypadku kościoła częstochowskiego. Podjęcie się tego typu zadania badawczego wymaga od badacza tego wycinka dziejów kościelnych dużej orientacji w zakresie terminologii kanoniczno-prawnej i administracyjnej. Na ogół mgr. Marcinowi Kościelniakowi się to udawało, jednakże nie zawsze. Niekiedy gubił się stosując tę bogatą nomenklaturę kościelną lub dokonując klasyfikacji instytucji i urzędów kościelnych. Do grona hierarchów obok biskupów zaliczył Autor dziekanów i tajemniczy personel dekanalny (byli to księża funkcyjni, pełniący w dekanacie pewne funkcje), proboszczów i wikariuszy. Zabrakło tu natomiast przedstawicieli kapituł, szczególnie kapituły katedralnej. Wprawdzie pod terminem hierarchia mieści się duchowieństwo dekanalne i parafialne, uszeregowane wedle zależności personalnej duchownych, to jednak języku potocznym hierarchami zwany jest ogół wyższych duchownych w Kościele. Zwykle zalicza się papieża, kardynałów, arcybiskupów, biskupów i prałatów. Instytucje kapituły katedralnej i kapituły kolegiackiej Doktorant zamieścił w ramach kolegialnych zespołów doradczych biskupa. Codex Iuris Canonici z 1917 r., obowiązujący jeszcze w okresie rządów bp. S. Bareły, w kapitule katedralnej widział instytucję wspomagającą biskupa w zarządzaniu diecezją podczas zaś wakansu na stolicy biskupiej zarządzająca diecezją, a nie kolegium doradcze. Do kolegialnych zespołów doradczych biskupa należy natomiast od I niedzieli adwentu 1983 r. kolegium konsultorów, powoływane spośród członków rady kapłańskiej. Kolegium konsultorów powinno wybrać w terminie do 8 dni od zawakowania stolicy biskupiej administratora diecezji. Z tej racji należało wyodrębnić to kolegium, tym bardziej, że w 1984 r. zaistniała sytuacja, kiedy zawakowała stolica biskupia w Częstochowie i konsultorzy mogli po raz pierwszy spełnić swe zadanie kanoniczne powołania administratora diecezji. Kolejna instytucja, o której wielokrotnie Autor wspomina, lecz nie omawia jej osobno, jest synod diecezjalny, któremu KPK z 1983 r. przypisuje zadania pomocniczości a nie tylko doradztwa jak to wskazuje doktorant w przypisie 89 na s. 78. Instytucja synodu nie została w strukturze rozprawy wyeksponowana, mimo iż II Synod Diecezji częstochowskiej został zwołany przez bp. S. Barełę. Niezbyt jasno zostały omówione instytucje Tirocinium Pastorale i Studium Wikariuszowskie. Lektura poświęconych im podrozdziałów nie dostarcza informacji o zachodzących pomiędzy nimi różnicach i współzależnościach. Tytułu rozdziału piątego proponowałbym uzupełnić o instytucje medialne, jaką jest „Tygodnik Katolicki Niedziela” nie mieszczący się w pojęciu instytucji naukowo-dydaktycznych i społecznych.

6. Ocena końcowa rozprawy

Recenzowana rozprawa doktorska w mojej ocenie stanowi ważny wkład badawczy nie tylko w historię lokalnego Kościoła częstochowskiego, ale także w dzieje całego kościoła Polskiego muzealnictwa. Uważam, że dysertacja mgr. Marcina Kościelniaka, mimo wskazanych przez ze mnie uchybień, jest dziełem dojrzałym merytorycznie, dowodzącym biegłości naukowej Autora w zakresie historii, jest opracowaniem samodzielnym, mocno osadzonym na materiale źródłowym i uwzględniającym aktualny stan dotychczasowej wiedzy w zakresie tematu badawczego, a zatem spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz. U. nr 65, poz. 595, z późn. zm.). Niniejszym przeto wnoszę do Wysokiej Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Długosza w Częstochowie o dopuszczenie jej Autora, mgr. Marcina Kościelniaka, do dalszych etapów przewodu doktorskiego w dziedzinie historia.

Rzeszów, dnia 20 grudnia 2021 r.

Ks. Stanisław Nabywaniec

